

Posudek na dizertační práci Mgr. et Mgr. Daniela Prokopa *Dynamika sociálního vyloučení v České republice: Nerovné šance ve vzdělávání*

Oponentka: doc. RNDr. Jana Straková, Ph.D., Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání, Pedagogická fakulta UK

Předložená práce je zaměřena na problematiku vzdělanostních nerovností. Má kumulativní charakter. Sestává z úvodu, tří samostatných statí a shrnující diskuze.

Úvod vysvětluje důvody, proč je důležité se zabývat vzdělanostními nerovnostmi, dále popisuje vývoj nerovností v ČR a jejich příčiny, které člení na faktory systémové, postojové a faktory spojené s rodinným zázemím žáka.

V úvodu autor prokazuje důkladnou znalost zahraniční a zejména domácí literatury k tématu a velmi dobrou orientaci v domácích výzkumech zaměřených na problematiku vzdělanostních nerovností. Autor zde jasně vymezuje, jaké poznatky o situaci v České republice a jejích příčinách jsou k dispozici a kde poznatky dosud chybějí.

I když oceňuji, že je úvod zacílen na téma práce a neunavuje čtenáře obsáhlými obecnými pasážemi, místy se mi jeví až příliš úsporný. Například ve výčtu důvodů týkajících se společenského významu vzdělanostních nerovností se autor podle mého názoru příliš zaměřuje na ekonomické argumenty a ostatním okruhům argumentů věnuje nedostatečnou pozornost. Koncepty, se kterými citované výzkumy pracují, jsou často zmiňovány bez řádného vymezení, což pro méně poučeného čtenáře může činit výklad hůře srozumitelným (typicky např. primární a sekundární efekty nebo akademický optimismus).

Vývoj vzdělanostních nerovností v ČR je dokumentován pomocí korelace výsledků v matematickém testu výzkumu PISA od roku 2003 do roku 2018. Autor uvádí, že pracoval s neváženými daty, ale neuvádí, jaký k tomu měl důvod. Rozhodnutí nepoužít váhy není v případě dat PISA triviální, neboť jednotlivé vzdělávací systémy se rozhodují pro rozmanité nadvýběry v rámci typů škol nebo regionů. Autor zároveň neuvádí, jaká proměnná byla využita pro vyjádření výsledku v matematickém testu. Datové soubory z výzkumu PISA obsahují 5-10 plausibilních hodnot. Není zřejmé, zda autor pracoval s první plausibilní hodnotou nebo s průměrem nebo použil algoritmus k řádným výpočtům se všemi plausibilními hodnotami, který je možno snadno aplikovat např. pomocí specializovaného software IDB analyser. To bych v tomto konkrétním případě považovala za vhodný postup.

Výzkumné statí následující po úvodní kapitole se zaměřují na zodpovězení následujících otázek:

- 1) Jaké typy rodičovských kapitálů se uplatňují v jednotlivých vzdělanostních přechodech?
- 2) Jak s neúspěšností ve vzdělávání souvisí nestabilní a nebytové bydlení?
- 3) Jak jsou průchod vzdělávacím systémem a vzdělávací výsledky ovlivněny účastí v předškolním vzdělávání?

Všechny tři statě považuji za velmi kvalitní. Hlavní i dílčí výzkumné otázky jsou dobře formulovány a jejich relevantnost je dobře zdůvodněna s oporou o hluboké porozumění problematice a znalost domácích a zahraničních výzkumů. První stať zaměřená na vliv jednotlivých kapitálů v jednotlivých vzdělanostních přechodech má velmi pečlivě zpracovaný teoretický úvod, který prokazuje výbornou orientaci v zahraniční i domácí literatuře týkající se kapitálů a jejich uplatnění ve vzdělanostních přechodech. Autor využívá nápaditých metafor. Ve druhé stati je v teoretickém úvodu velmi komplexně pojednána problematika nekvalitního bydlení a jeho dopadů na vzdělávání z pohledu zahraničních výzkumů. Třetí stať poskytuje detailní pohled na význam předškolního vzdělávání.

Analýzy využívají vhodných metod. Autor pečlivě popisuje datové soubory, proměnné, které do analýz vstupují, i analytické postupy. Jejich použití důsledně zdůvodňuje. V diskusi autor diskutuje poznatky vzhledem k existujícím výzkumným poznatkům, řádně reflektuje limity provedených analýz a specifikuje, kam by měly být zacíleny další výzkumy v daných oblastech.

K představeným analýzám mám pouze jednu poznámku. Ve druhé stati autor pečlivě popisuje problémy výběrového souboru, vysvětluje, jaký přístup volil v představených analýzách (nevážený výběrový soubor chudých domácností) a sděluje, že alternativní výpočty (na širší populaci chudých rodin, na celé populaci, popřípadě na cílové populaci chudých rodin s využitím dovážení dat), poskytnete na vyžádání. Pro účely článku je tato informace dostačující, domnívám se však, že je škoda, že tyto výpočty nebyly uvedeny v příloze dizertační práce.

V závěrečné části autor přehledně shrnul poznatky z dílčích analýz a provedl přehled jejich limitů. Představené poznatky již nebyly dále diskutovány. Poznاتky z dílčích analýz byly diskutovány v rámci jednotlivých textů, přesto se domnívám, že poskytovaly prostor i pro jakousi zastřešující diskusi, která by je provázala a pojednala je s větším odstupem. Tuto diskusi v práci postrádám.

K pojetí práce mám jednu obecnou výhradu. V kumulativních dizertačních pracích zpravidla bývají kombinovány výzkumné statě publikované v odborných recenzovaných časopisech s identifikací publikací. V předložené práci mi tato identifikace (tedy citace publikovaných prací) chybí, což se mi jeví poněkud matoucí. Očekávala bych jednoznačnou informaci o tom, zda byly jednotlivé statě uveřejněny, případně kde, a jaký byl podíl autora na těchto statích. Zároveň bych očekávala specifikaci podílu autora na koncipování domácích výzkumů, z kterých pochází většina analyzovaných dat. Text dizertace vzbuzuje dojem, že se jedná o sekundární analýzy „jakýchsi“ dostupných dat, což ve skutečnosti může „podhodnocovat“ autorovy zásluhy v situaci, kdy se na designu výzkumů významně podílel.

Práce má dobrou jazykovou úroveň (neobsahuje gramatické chyby), ale po formální i obsahové stránce je poněkud nedotažená. Formální nedotaženost se projevuje překlepy, znaky % vyskytujícími se na počátku řádku, apod. Používaný citační úzus s citacemi za větou ukončenou tečkou je v dnešní době již poněkud neobvyklý a pro čtenáře podle mého názoru matoucí. Obsahová nedotaženost se projevuje nekonzistentním používáním terminologie (např. vzdělávací vs. vzdělanostní tranzice, akademický vs. profesní vs. pedagogický optimismus, používání termínu „student“ pro označení žáků ZŠ apod.),

používáním termínů a konceptů bez vysvětlení (např. lowbrow a highbrow), absencí zastřešující diskuse. Vzhledem ke kvalitním teoretickým pasážím a kvalitním analýzám považuji za velkou škodu, že autor nevěnoval práci ještě trochu málo času, který byl potřebný k odstranění těchto dílčích nedostatků.

Dizertační práce Mgr. et Mgr. Daniela Prokopa celkově hodnotím pozitivně. Autor v ní prokázal hluboké porozumění zkoumané problematice opřené o detailní znalost zahraniční i domácí literatury i provedených výzkumů. Analýzy byly zaměřeny na důležité otázky, byly pečlivě provedeny a zdokumentovány a přinesly zajímavé poznatky. Práce plně splňuje požadavky kladené na dizertační práce, doporučuji ji k obhajobě.

Otázka k obhajobě:

Zajímalo by mě, zda autor zvažoval v analýzách 4.3. a 4.4. do víceúrovňového modelu zařadit i nějaké školní proměnné, případně jak na tuto eventualitu nahlíží.

30.8. 2022

